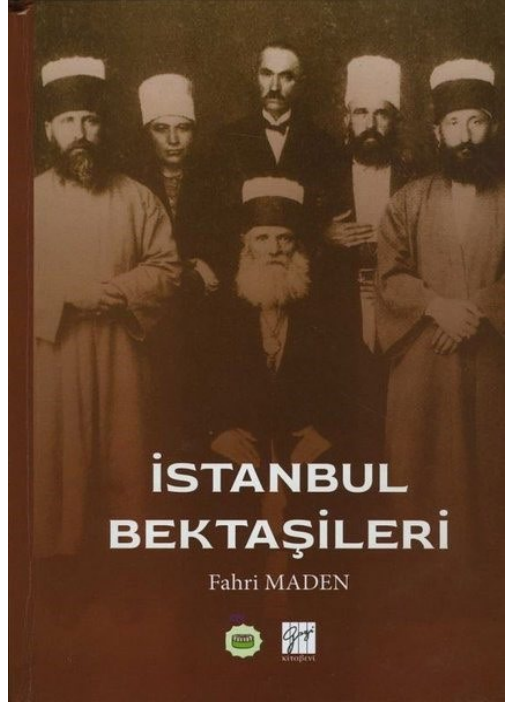

Fahri Maden, *İstanbul Bektaşileri*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2019.*

Melih FİLİZ**

Bektaşilik, XIII. yüzyıldaki Moğol istilâsı nedeniyle Horasan'dan "Diyâr-ı Rûm"a göç eden ve yüksek olasılıkla Yesevî veya Haydarî dervişlerinden birisi olarak kabul edilebilen Hacı Bektâş-ı Velî'yi (Ocak, 1992a: 455) "pîr", onun tasavvufî doktrinini de temel kaynak olarak kabul eden bir tarikattır. Ancak tam manasıyla tarikatlaşma sürecini, başka deyişle, usûl, erkân ve ritüellerinin ortaya konulması ile idârî teşkilatlanma ve kurumsallaşma sürecini, XVI. yüzyıl başlarında Hızır Balı (Yıldırım, 2019: 269) veya Bektaşî geleneğindeki yaygın olarak kullanılan ismiyle Balım Sultan zamanında tamamlamıştır. Bu nedenledir ki Balım Sultan, Bektaşî geleneğinde bilhassa Babagân kolu mensuplarınca "pîr-i sâni" kabul edilmiştir (Ocak, 1992b: 17).

Anadolu Selçuklularî döneminde resmi otoriteye karşı gerçekleştirilen Babaî kıyâmında ön planda olan Yesevî, Vefâi, Kalenderî ve Haydarî zümrelerine mensup Türkmen dervişlerin oluşturduğu grup "proto-Bektaşîler" olarak nitelendirilmiş (Ocak, 1992c: 88); aynı grup Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemi fütûhatında "Abdalân-ı Rûm" tabiriyle önemli roller oynamış ve sonraki süreçte ekseriyeti Bektaşîlik içerisinde mecz olmuştur. Böylece Babaî kıyâmında rol alan *ethos* Bektaşîlik içerisinde de varlığını sürdürmüştür. Bektaşîlik Yeniçeri Ocağı ile yakın ilişkisi nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu tarafından meşru kabul edilen tek heterodoks ve senkretik tarikat olarak tarihe geçmiştir (Ocak, 1992ç: 373). Tarikat kısa sürede Osmanlı coğrafyasında başta Rumeli olmak üzere birçok bölgede, özellikle şehir merkezlerinin çevrelerinde teşekkül eden tekke ve zâviyeler aracılığıyla yayılım sağlamış ve 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıyla beraber yasaklanışına kadar büyük rağbet görmüştür.

* Geliş Tarihi: 08.02.2021, Kabul Tarihi: 08.02.2021. DOI: 10.34189/hbv.100.024

** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı, Balkan Araştırmaları, Yüksek Lisans Mezunu, Çanakkale/Türkiye, filizmelih17@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7349-3147>

Tarihçi kimliğiyle Bektaşilik konusunda mühim ve değerli araştırmalarıyla alanyazına önemli katkılar sağlayan Doç. Dr. Fahri Maden'in *İstanbul Bektaşileri* başlığını taşıyan eseri, Gazi Kitabevi tarafından yayımlanmıştır. Eserin basım ve dağıtım sürecinde, merkezi Arnavutluk'un başkenti Tiran'da olan Dünya Bektaşiler Birliği'nin rol üstlenmiş olması bilhassa dikkat çekicidir.

Eserin, müellifin daha önce makale ve bildiri gibi muhtelif türlerde yayımlanmış çalışmalarının derlenmesi ile vücuda getirildiği anlaşılmaktadır. Alışılmışın dışında bir bölümlendirme yöntemini hâiz eser, oldukça geniş bir giriş bölümünü muhtevindir. Osmanlı coğrafyasında, fethinden önce Anadolu kesiminde tarikat kültürünün yayılmaya başladığı ve 1925 yılında tekke ve zâviyelerin seddine dair kanunun yayınlanmasına değin en yüksek sayıda tarikat kurumunun faaliyet gösterdiği yegâne Osmanlı kenti olan İstanbul'un (Tanman, 2014: 425) tarihinde Bektaşiliğin ilk inkişâfı, yayılımı, faaliyet sahaları, 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte yasaklanması, yasaklı yılları, yasağın ardından yeniden dirilişi, şehrin toplumsal tarihindeki rolü ve İstanbul özelinde önemli figürleri, giriş bölümünde ele alınan konulardır. Hacimli giriş bölümünün ardından şehrin tarihinde birincil ve ikincil kaynaklar vasıtasıyla tespit edilmiş ve Bektaşî tarikatına ait toplam 49 adet tekke, zâviye ve türbeye sırasıyla numaralandırılarak yer verilmiştir. Haklarında oldukça az tarihi mâlûmat bulunan mekânların kısa tutulmasına karşın; Merdivenköy/Şahkulu Sultan, Karaca Ahmet, Kazlıçeşme/Perişan Baba, Şehitlik, Karaağaç, Bademli/Sütlüce, Karyağdı Baba ve Çamlıca tekkeleri gibi haklarında daha fazla belge ve kaynak bulunan mekânlar daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Geniş yer tutan mekânların başlıklarının alt başlıkları olarak söz konusu tekke ve zâviyede hizmet görmüş önemli figürlerin hayatlarına, ilgili tekke ve zâviyenin sosyal, ekonomik ve kültürel tarihine ilişkin tartışmalara ve hazîrelerindeki okunabilir olan mezar taşlarının çeviri yazılarına da yer verilmiştir.

İstanbul'un Anadolu yakasındaki en kadim Bektaşî tekkesi, henüz şehrin fethedilmediği bir dönemde Ahî zâviyesi olarak teşekkül etmiş ve XVI. yüzyıl başlarında Yeniçeri Ocağı sayesinde nüfuz kazanan Bektaşîlerin tasarrufuna geçmiş olan Merdivenköy/Şahkulu Sultan Tekkesi'dir. Bu tekke daha sonraki süreçte artan önemiyle, bilhassa Babagân geleneğindeki tekke hiyerarşisinde Sulucakarahöyük'teki pîr evi ile Dimetoka'daki Seyyid Ali Sultan/Kızıl Deli Tekkesi'nden sonra gelmiş; bazı kaynaklarda geçen kullanımıyla ise "âsitâne-i sâniye" (ikinci pîr evi) olduğu kabul edilmiştir (Tanman, 2010: 287). Ayrıca söz konusu mekân, pîr evinden İstanbul'a seyahat eden Bektaşî baba ve dervişlerinin özel merasimlerle karşılandıkları ve burada bir süre konakladıktan sonra İstanbul'a geçtikleri bir Bektaşî kurumu idi. Tekkenin bu özelliği nedeniyle Mevlvî tarikatının İstanbul'daki geçmişi söz konusu olduğunda akıllara gelen Üsküdar Mevlvîhânesi ile benzer bir işlevi yerine getirmiş olduğunu söylemek yanlış olmaz. 1826'dan sonra yeniden diriliş döneminde Mehmed Ali Hilmi Dede baba'nın Merdivenköy'deki postnişinliği sırasında mühim ve oldukça faal bir Bektaşî tekkesine dönüşen söz konusu tekkenin, Babagân Bektaşî kültüründe pîr evi

dışında mücerretlik erkânının uygulandığı ve Dede Baba'nın posta oturduğu tek mekân olması da tekkenin bahsedilen ehemmiyetini açıklığa kavuşturmuştur.

İstanbul'un Avrupa kesiminde yer alan en kadim Bektaşî tekkelerinden birinin Rumelihisarı'nda kâin Şehitlik Tekkesi olduğu rivayet edilmiştir. Bu mekânın bilinen ilk Bektaşî postnişini, şâhidesinde “tarik-i abdâlândan Ali Baba” yazısı yer alan ve 1764 yılında tekkenin vakfını tesis ettiren Şeyh Ali Baba'dır. 1826 yılında Şehitlik Tekkesi postnişini Mahmud Baba nefyolunmaktan, tekke de yıktırılmaktan kurtulamamışsa da; Mahmud Baba bir süre sonra Nakşî icâzeti olarak geri dönmüş ve resmîyette Nakşî tekkesi olarak görünen mekânda gizlilikle Bektaşî erkânını sürdürebilmekte muvaffak olmuştur. Şehitlik Tekkesi, Mahmud Baba'nın mahdûmu Nafi Baba döneminde İstanbul'daki en meşhur Bektaşî tekkelerinden birisi haline gelmiştir.

Eserde Merdivenköy/Şahkulu Sultan ve Şehitlik tekkeleri, Bektaşî tarikatının İstanbul'daki tarihi serüveninde sahip oldukları ehemmiyetlerinden dolayı oldukça geniş bir şekilde ele alınan mekânlardan yalnızca ikisidir. Diğer yandan Bektaşî tarikatı ile Yeniçeri Ocağı arasındaki ilişki ve İstanbul Bektaşîliğinin tarihinin yazılması girişimi nedeniyle Yeniçeri kışlaları veya odaları da eserde bir Bektaşî mekânı olarak ele alınmıştır.

İncelediğimiz eseri kanaatimizce alanında oldukça mühim, değerli ve eşsiz kılan niteliği, müellifi tarafından benimsenmiş olan metodolojik yaklaşımıdır. Daha önce bazı araştırmacılar tarafından Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi araştırmalarında, bir yanda menkabe kültürünü içselleştirmiş ve araştırma konularını idealize etmeyi alışkanlık haline getirmiş İlahiyat araştırmacılarından kaynaklı; diğer yanda Türkiye'deki resmi tarihyazımının ideolojik tahayyülüne sıkıca sarılmış araştırmacıların cumhuriyet öncesi geçmişi tam anlamıyla yok sayma girişimlerinin ve ilgisizliklerinin yol açtığı sıhhsiz metodolojik yaklaşımlara eleştiriler yöneltilmiştir (Varol, 2015). Bunların yerine, yapılacak araştırmalarda arşivlerde yer alan belge ve defterlerin paleografik ve diplomatik kâideler ışığında kaynak olarak kullanılmasına ilişkin alternatif bir karşılaştırmalı perspektif tavsiye edilmiştir. İncelediğimiz eserin müellifi de çalışmalarında tarihçi kimliğiyle söz konusu alternatif perspektifi uygulamaya gayret eden bir araştırmacı olarak ön plana çıkmaktadır.

1826 yılında Bektaşîlik Yeniçeri Ocağı'nın ilgâsı ile birlikte aralarındaki bağlantı nedeniyle yasaklanmış; başta İstanbul'dakiler olmak üzere 60 yıldan az geçmişe sahip Bektaşî tekke ve zâviyeleri yıktırılmış, mallarına el konulmuş, söz konusu mekânlarda hizmet gören Bektaşî baba ve dervişlerinden bazıları idam edilmiş bazıları ise zâhir ulemasının hâkimiyetindeki bölgelere nefyolunmuştur. Ayrıca yıktırılmayan tekke ve zâviyelere ise Nakşî şeyhleri atanmıştır. Eserde bu süreç İstanbul örneğinde oldukça iyi ve geniş bir şekilde açıklığa kavuşturulmuştur. Bu aydınlatma girişiminde arşiv evrakı, müellife oldukça mühim fırsatlar sunmuştur. 1826 yılında uygulanan yasak politikasında 60 yıldan fazla geçmişe sahip olan Bektaşî tarikat yapılarının

yıktırılmamasına yönelik bir irade mevcut olmuşsa da bunun uygulanmadığı, 60 yıldan eski bazı yapıların da yıktırıldığı tespit edilmiştir. Bu dönemde Bektaşî erkânının Nakşibendî tarikatına ait görünen bazı mekânlarda gizli olarak yürütüldüğü de tarihi mâlûmatdır. Diğer yandan II. Mahmud dönemi sonrası Bektaşîliğe yönelik yumuşayan devlet tavrı nedeniyle Bektaşîler açısından bir yeniden diriliş dönemi başlamış; hatta İstanbul'da eskilerinden hariç yeni Bektaşî tekke ve zâviyeleri de tesis edilmiştir. Eserden buna iyi bir örnek, 1867 yılında Pertevniyal Vâlîde Sultan'ın desteğiyle ve kendi vakfı himâyesinde Eyüp sınırları dâhilinde inşa ettirilen Emin Baba tekkesidir.

Osmanlı tasavvuf tarihinde ilk dönemden itibaren tekke kurumunda cereyan eden post çekişmesi her dönem zuhur eden bir olgu olmuştur. İlk dönemlerde bu çekişmenin kaynaklarını, tasavvufî, dînî ve mânevî kaygılar oluşturmuşken daha sonraki dönemlerde söz konusu kaynakların toplumsal, ekonomik ve sosyo-politik mâhiyetlere doğru evrildiği gözlemlenmiştir (Işık, 2017: 149-150). Eserde müellif tarafından tekke kurumunda iktidar mücadelesinin bir örneği olan post çekişmelerinin Bektaşî tekke ve zâviyelerindeki örnekleri oldukça iyi bir şekilde yansıtılmış; bu girişimde arşiv evrakı oldukça büyük fayda sağlamıştır.

Bektaşî tarikatının İstanbul'daki tarihi serüvenine, şahsiyetleriyle damga vurmuş dedebaba, baba ve dervişlerin hayatlarına ve kendilerince kutlu olan yollarına sundukları hizmetlere dair önemli anekdotlar da eserde okuyucuya sunulmuştur. Bilhassa geç dönem İstanbul Babagân Bektaşî zümresinden olan Mehmed Ali Hilmi Dedebaba, Münir Baba, Ali Nutki Baba, Tatar Yaşar Baba, Yusuf Fahir Baba ve Necib Baba bu şahsiyetlere örnektir. Aynı zamanda genel anlamda örüntüleşmiş Bektaşî tipinin dışına çıkan, ehl-i sünnet akâide daha yakın davranışlar sergilemiş ve sayıları sınırlı olan Bektaşî şahsiyetlerin mevcûdiyetine de eserde dikkat çekilmiştir. Bu tipe eserden verilebilecek iyi bir örnek, Karyağdı Baba Tekkesi'nde postnişinlik yapmış ve aynı zamanda Eyüp'teki Zeynep Hâtun Câmii'nde imamlık görevini ifâ etmiş olan Hafız Mehmet Salih Baba'dır.

Çamlıca Tekkesi'nin ele alındığı başlık altında, ilk olarak gazetede tefrika edilmiş ve daha sonra kitap olarak bastırılmış *Nur Baba* romanı ve Bektaşî tarikatı ile ilişkisi söz konusu olmuş yazarı Yakup Kadri Karaosmanoğlu'na da ayrı bir parantez açılmış olması ve roman ile Bektaşîlik arasındaki ilişkinin tartışılması dikkate şâyandır.

Eserin ekler kısmında, İstanbul tarihinde tespit edilmiş 49 adet Bektaşî tekke, zâviye ve türbesinin sıralı tablosu ile müellif tarafından eserde kullanılmış 143 belgenin asıllarının kopyaları ve tam çeviri yazılarına yer verilmiştir. Söz konusu arşiv evrakının bu şekilde sunulmasının, konu ile ilgilenen araştırmacılar için büyük hizmet olduğu bir gerçektir. Alanında oldukça önemli bir boşluğu doldurduğunu ve büyük katkı sağladığını düşündüğümüz eserin, büyük ihtimalle gerçekleşecek veya kanaatimizce gerçekleşmesinin elzem olduğu gelecek baskılarında mevcut bazı yazım hatalarının düzeltilmesi, eserden yararlanacak okuyucu ve araştırmacıların işlerini kolaylaştıracaktır.

Kaynaklar

- Işık, Zekeriya. (2017). *Tekkedeki İktidar: Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplumsal Alanda İktidar Mücadelesi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1992a). “Hacı Bektâş-ı Veli”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 455-458.
- (1992b). “Balım Sultan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 17-18.
- . (1992c). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- . (1992ç). “Bektaşilik”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 373-379.
- Tanman, Baha M. (2010). “Şahkulu Sultan Tekkesi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 286-289.
- Tanman, Baha M. (2014). “Osmanlı Şehrinde ve Mahallesinde Tekkelerin Yeri: İstanbul Örneği”. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler: Kaynaklar-Doktrin-Ayin ve Erkan-Tarikatlar-Edebiyat-Mimari-İkonografi-Modernizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 425-511.
- Varol, Muharrem. (2015). “Geç Dönem Osmanlı Tasavvuf Tarihi Çalışmalarındaki Sorunlar ve Alan Açısından Arşiv Evrakının Önemi”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 33, 49-84.
- Yıldırım, Rıza. (2019). *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

